

Тарануха Т. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри німецької мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АД'ЕКТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті здійснено структурно-семантичний та граматичний аналіз ад'єктивних фразеологізмів на позначення рис характеру людини у німецькій та українській мовах.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна модель, залежність компонентів, переосмислене значення, образність.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку мовознавства характеризується підвищенням інтересом до порівняльного вивчення мов. Однією з актуальних проблем у сучасній теорії фразеології є виявлення спільних і відмінних ознак у фразеологічних системах споріднених і неспоріднених мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема систематизації та класифікації фразеологічного складу мови постійно перебуває у полі зору мовознавців. Вони описують фразеологізми з огляду на взаємодію лексико-семантичних і морфологічних явищ у процесі виникнення і функціонування фразеологічних одиниць (М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, О. В. Кунін, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. С. Лалаян, М. М. Літвінова, Н. Burger, W. Fleisxher, C. Földes та ін.).

Мега статті. Зіставний аналіз фразеологічних одиниць у структурно-граматичному аспекті спрямований на виявлення їхнього структурно-граматичного паралелізму та структурно-граматичних розбіжностей у німецькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Ад'єктивними називаються фразеологізми, які мають категоріально-граматичне значення атрибутивності та виражають якісно-оцінні ознаки у формах роду, числа та відмінка. У реченні ад'єктивні фразеологізми виступають у ролі означення та іменної частини складеного іменного присудка. «Класичними» ад'єктивними фразеологізмами є словосполучення з якісним прикметником у ролі граматично стрижневого компонента, який обумовлює семантичні та граматичні властивості фразеологізмів цієї семантико-граматичної категорії [1, с. 131]. Прикметникові фразеологічні одиниці відрізняються від слів-прикметників тим, що позначають не ознаку взагалі (безвідносно до об'єкта), а ознаку стосовно людини [3, с. 133].

Ад'єктивні фразеологічні одиниці в обох мовах представлені такими конструкціями: ад'єктивно-субстантивні, субстантивно-ад'єктивні, ад'єктивно-компаративні, дієслівно-субстантивні.

1. Фразеологічна модель «прикметник + прийменник + іменник». Між компонентами цієї моделі встановлюються об'єктні відношення. Головним словом виступає прикметник,

залежним – іменник. Компоненти словосполучень поєднані за допомогою прилягання: *бистрий на розум* – «тямущий, кмітливий» [4, Т. I, с. 23], *бистрий на слово* – «дотепний» [4, Т. I, с. 23], *гарячий на руку* – «запальний» [4, Т. I, с. 170], *клепаній на язык* – «здатний дотепно і влучно говорити» [4, Т. I, с. 381], *гострий на око (на очі)*, *меткий на око* – «надзвичайно спостережливий» [4, Т. I, с. 192], *держкий на язык* – «який уміє мовчати, не розголошувати таємниць» [4, Т. I, с. 232], *легкий на слово* – «говіркий, дотепний» [4, Т. I, с. 418], *лепетливий на язык* – «балакучий, язикатий» [4, Т. I, с. 421], *лихий на язык* – «який дошкульно висловлюється, говорить неприємні, непристойні речі» [4, Т. I, с. 427], *бідний (небагатий) на розум* – «тупий, нетямущий» [4, Т. I, с. 538], *нечистий на руку, хапкий на руку* [4, Т. II, с. 764] – «схильний до злочинства, шахрайства, хабарництва», *скутий на слова (на слово, на мову, у мові)* – «небагатослівний, небалакучий» [4, Т. II, с. 822], *слабий на утори* – «невитриманий, невірноважений» [4, Т. I, с. 823], *твердий на слово* – «який не порушує, дотримується своїх обіцянок» [4, Т. II, с. 878], *цікавий на язык* – «який вміє влучно, майстерно і дотепно висловлювати думки» [4, Т. II, с. 977], *на розум кволлий* – «розумово обмежений, недоумкуватий» [4, Т. I, с. 367], *мудрий по шкоді* – «той, хто, зазнавши втрат, збитків, невдач, став дуже обачним і далекоглядним; той, хто пізно став розумним» [4, Т. I, с. 512]. У німецькій мові фразеологізмів, утворених за такою моделлю, не виявлено.

2. Фразеологічна модель «іменник у непрямому відмінку + прикметник». Між компонентами цієї моделі встановлюються об'єктні відношення. Граматичним центром фразеологічних одиниць є прикметник, залежним компонентом – іменник у непрямому відмінку у препозиції. Таку структуру мають фразеологізми української мови: *лобом неширокий* – «нерозумний» [4, Т. I, с. 549], *умом убогий* – «дурний» [4, Т. II, с. 909].

3. Фразеологічна модель «прикметник + іменник у непрямому відмінку»: *гарячий серцем* – «запальний, пристрасний» [4, Т. I, с. 170], *підшитий лисом* – «дуже хитрий» [5, с. 97]. Граматичним центром цього фразеологізму є прикметник, який вимагає свого поширення об'єктом. У цьому словосполученні простежується вплив дієслівної сполуки, з якою він пов'язаний дериваційними відношеннями (пор.: підшитий лисом – підшивати лисом). Лисом кушніри називали хутро, вичинене з лисячої шкури, а одяг, утеплений лисом, – лисом підшитий.

4. Фразеологічна модель «іменник + іменник у непрямому відмінку». Для фразеологізмів цієї моделі характерні об'єктні відношення. Граматичним центром фразеологізмів є іменник, який вимагає свого поширення об'єктом: *палата розуму* –

«дуже розумний» [4, Т. II, с. 602], *макітра розуму* – «хто-небудь дуже розумний, розсудливий, кмітливий» [4, Т. I, с. 461].

5. Фразеологічна модель «іменник + дієслово»: *казанок (бання, макітра) варить у кого, чий* – «хто-небудь розумний, кмітливий і т. ін., добре орієнтується у чомусь» [4, Т. I, с. 361], *шарики працюють у кого* – «хто-небудь розумний, здібний, кмітливий» [4, Т. II, с. 961], *голова варить у кого, чия* – «хто-небудь розумно, чітко міркує; хто-небудь розумний, кмітливий» [4, Т. I, с. 181]. Фразеологічні моделі 2.1. – 2.5. представлені лише українськими фразеологізмами, оскільки у німецькій мові фразеологізмів, утворених за такими моделями не виявлено.

6. Фразеологічна модель «прикметник + компаратив». Стрижневим компонентом фразеологізмів цієї моделі є прикметник, який вживається у прямому або у переносному значенні, образною основою компаративів є слова-символи. Ад'єктивні порівняння двокомпонентні. Другим компонентом може бути:

– **лексема**: укр. *дурний як пробка* – «дуже обмежений, нерозвинений» [4, Т. II, с. 703], *stolz wie ein Spanier* – «пихатий, бундючний як іспанський гранд» [2, Т. II, с. 201], *pünktlich wie die Maurer* – «дуже пунктуальний» [6, с. 592], *stur wie ein Bock* – «упертий як осел» [2, Т. I, с. 114], *treu wie Gold* – «вірний» [6, с. 288], *dumm wie ein Ochse* – «дурний як бик» [2, Т. II, с. 86], *stur wie Ochse* – «упертий як бик» [2, Т. II, с. 86], *frech wie Oskar* – «нахаба з нахаб» [2, Т. II, с. 93], *stur wie ein Panzer* – «дуже упертий» [6, с. 747], *eitel (gespreizt) wie ein Pfau* – «пихатий як павич» [2, Т. II, с. 102], *giftig wie eine Spinne* – «злий як гадюка» [2, Т. II, с. 206], *schweigsam wie ein Stockfisch* – «німий як риба» [2, Т. II, с. 225], *emsig (fleißig) wie eine Biene* – «працьовитий як бджола» [2, Т. II, с. 101], *veränderlich wie das Wetter* – «у кого-небудь сім п'ятниць на тиждень» [2, Т. II, с. 318], *brummig wie ein Bär* – «буркотун» [2, Т. II, с. 75], *kalt (kühl, gleichgültig) wie Hundeschnauze* – «нечуйний» [6, с. 393], *schwankend wie ein Rohr* – «у кого-небудь мінливий характер» [2, Т. II, с. 138], *glatt wie ein Aal* – «який може знайти вихід із будь-якої ситуації» [6, с. 283], *grob wie Bohnenstroh* – «грубий, неотесаний» [2, Т. I, с. 117];

– **група лексем**: *темний як табака у розі* – «зовсім, абсолютно неосвічений, некультурний» [4, Т. II, с. 874], *wetterwendig wie der Hahn auf dem Turme* – «у кого-небудь сім п'ятниць на тиждень» [2, Т. II, с. 318], *schlapp wie ein nasses Handtuch* – «бути м'якою, слабівлюю, безхарактерною людиною» [2, Т. II, с. 309].

Перший компонент ад'єктивних порівнянь вживається у своєму основному буквальному значенні. Образність виникає завдяки тому, що порівняння належить не до того класу предметів, істот чи явищ, який позначає його другий компонент. Порівняльні фразеологізми мають яскраво виражене оцінне значення, як позитивне, так і негативне. При цьому характер оцінки залежить від семантики першого компонента, а другий компонент підсилює значення фразеологізму.

Серед ад'єктивних порівнянь виділяється декілька фразеологізмів з немотивованим другим компонентом: укр. *дурний як пробка* – «дуже обмежений, нерозвинений» [4, Т. II, с. 703], нім. *bescheiden wie ein Veilchen* – «дуже скромний, сама скромність» [2, Т. II, с. 276], *dumm wie Bohnenstroh/ wie die Nacht, dumm/ doof wie Brot/ wie Stulle* – «бути дуже дурним» [6, с. 175], *faul wie die Sünde* – «дуже ледачий» [6, с. 210]. У таких фразеологізмах немотивованим є зв'язок між першим і другим компонентом порівняння.

Часто ад'єктивні фразеологізми вживаються без прикметника: укр. *[як] з ключа батіг* – «слабохарактерний, нерішучий,

безвольний» [5, с. 78], *як муха в окропі* – «хтось енергійний, швидкий і т. ін.» [5, с. 116], *як мокра курка* – «безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина» [5, с. 92], нім. *wie die Axt im Walde* – «нестриманий у своїй поведінці» [6, с. 86], *wie ein Lamm* – «терпеливий та покірний» [6, с. 459].

7. Фразеологічна модель «дієслово + іменник у непрямому відмінку»: укр. *бачити види* – «бути досвідченим у якійсь справі, бувалим, зазнати багато випробувань у житті» [4, Т. I, с. 19], *зуби з їсти на чомусь* – «мати великий досвід у чомусь» [5, с. 65], нім. *kein Rückgrat haben* – «бути безхарактерним» [4, Т. II, с. 143], *keinen Schliff haben* – «бути необтесаною, хамуватою людиною» [4, Т. II, с. 166], *einen Span haben* – «бути несповна розуму» [4, Т. II, с. 201], *Sparren haben* – «бути при своєму розумі, бути сповна розуму» [4, Т. II, с. 201], *einen Tick haben* – «з дуриною, бути пришепелкуватим» [4, Т. II, с. 247], *einen Versuch haben* – «мати невгамовний характер, бути невгамовним» [4, Т. II, с. 287], *einen Vogel haben* – «бути несповна розуму» [4, Т. II, с. 289], *keinen Ell(en)bogen haben* – «бути несміливим» [4, Т. I, с. 176], *eine Elefantenhaut haben* – «хто-небудь товстошкірий» [4, Т. I, с. 176], *einen Bock haben* – «бути упертим» [6, 131].

8. Фразеологічна модель «(не)/(kein) + дієслово + іменник у непрямому відмінку з означенням або без нього»: укр. *не бачити смаленого вовка* – «бути недосвідченим, не зазнавати труднощів, випробувань у житті» [4, Т. I, с. 21], *пороху не вигидає (не видумає, не винайде)* – «позбавлений кмітливості; розумово обмежений» [4, Т. I, с. 84], *мати довгий язик* – «любити поговорити, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці» [4, Т. I, с. 471], *мати кам'яне (камінне) серце* – «бути нечуйним, жорстоким, бездушним і т. ін.» [4, Т. I, с. 471], *мати м'яке серце* – «бути добрим, поступливим, лагідним і т. ін.» [4, Т. I, с. 472], *мати серце з перцем* – «бути запальним, гострим, дотепним і т. ін.» [4, Т. I, с. 472], *мати серце* – «бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним» [4, Т. I, с. 475], *рідного батька продасть* – «хто-небудь непорядний, здатний зрадити, вчинити підлість» [4, Т. II, с. 705], *не давати спуску* – «бути вимогливим, не прощати провини» [5, с. 197], *боятися своєї (власної) тіні* – «бути полохливим, занадто боязким» [5, с. 203], *мати гостре око (гострі очі)* – «бути надзвичайно спостережливим, кмітливим, уважним, настороженим і т. ін.» [4, Т. I, с. 470], нім. *ein freches (schändliches) Maul haben* – «бути зухвалим, нахабним» [2, Т. II, с. 47], *einen losen Mund haben* [225, Т. II, с. 60] – «бути балакучим, язикатим», *ein gutes Mundstück haben* – «мати добре підвішений язик» [2, Т. II, с. 63], *den letzten Nerv haben* – «бути безсоромним, нахабним, зухвалим» [2, Т. II, с. 76], *einen harten (dicken, hartholzenen) Schädel haben* – «бути впертим, твердолобим» [2, Т. II, с. 155], *eine schwarze Seele haben* – «бути недоброю, злою людиною» [2, Т. II, с. 187], *Schwung haben* – «бути енергійним, жвавим, спритним, бути з вогником» [2, Т. II, с. 186], *eine böse (spitze, scharfe, beißende, giftige) Zunge haben* – «хто-небудь лихий на язик» [2, Т. II, с. 348], *eine falsche Zunge haben* – «бути улесливим» [2, Т. II, с. 349], *eine lose (freche) Zunge haben* – «бути балакучим, бути базікою» [2, Т. II, с. 349].

9. Фразеологічна модель «(не)/(kein) + дієслово + іменник/ займенник у непрямому відмінку з обставиною або без неї»: укр. *мати Бога, мати Бога у серці (у душі, у животі)* – «бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін.» [4, Т. I, с. 38], *мати мухи (муху) у носі* – «бути невірноваженим, вередливим і т. ін.» [4, Т. I, с. 472], *не мати [своєї] волі (сили волі)* – «легко піддаватися різним впливам; бути нестійким, нерішучим, безвольним» [4, Т. I, с. 478], *зірок (зорі) з неба не хапати (не*

зіматити і т. ін.) – «хто-небудь не відзначається неабиякими здібностями, розумом» [5, с. 63], *держати (тримати) хвіст трубою, держати хвіст бубликом*, нім. *den Nacken hoch tragen* – «бути бундючним, гордовитим, пихатим» [2, Т. II, с. 67], *einen Nagel im Kopfe haben* – «1. бути зарозумілим, пихатим; 2. бути придуркуватим» [2, Т. II, с. 68], *ein Schloss am (vor dem) Mund haben* – «бути неговірким, небалакучим» [2, Т. II, с. 167], *Sonne im Herzen haben* – «бути життєрадісним» [2, Т. II, с. 199].

10. Фразеологічна модель «не + дієслово + обставина» представлена фразеологізмами: укр. *не бачити далі свого (власного) носа* – «бути обмеженим, мати вузький кругозір, турбуватися лише про себе» [4, Т. I, с. 20], *у ступі не влучиш (не стовчеш, не потрапиш, не спіймаєш)*, *у ложці води не спіймаєш* – «хто-небудь вміє вийти з будь-якої складної ситуації; хтось спритний» [5, с. 199], нім. *nicht über die eigene (über seine) Nase hinaussehen, nicht über seine (die eigene) Nasenspitze (hinweg) sehen* – «не бачити далі свого носа» [2, Т. II, с. 74], *nicht auf den Kopf gefallen sein* – «бути кмітливим» [2, Т. I, с. 400].

11. Фразеологічна модель «дієслово + прийменник + іменник». Для українських фразеологізмів цієї моделі характерне розташування залежного компонента у постпозиції, для німецьких фразеологізмів – у препозиції: укр. *шкандибати на голову* – «бути недоумкуватим, дурнуватим» [4, Т. I, с. 186], *казитися з жиру* – «бути надто вибагливим, каверзувати, дурити з розкошів» [5, с. 57], нім. *mit dem Latte laufen* – «бути придуркуватим» [2, Т. II, с. 11], *aus Schilda stammen* – «бути роззявою, йолопом» [2, Т. II, с. 162], *aus (von) Dummsdorf (Dummbach) sein* – «бути дурним» [6, с. 176].

12. Фразеологічна модель «дієслово + іменник у непрямому відмінку + додаток» ілюструється такими одиницями, як: *з вареної крашанки курча висидить* – «надзвичайно хитрий, спритний» [4, Т. I, с. 102], *з-під стоячого підшову випоре* – «дуже хитрий, спритний, кмітливий» [5, с. 147].

13. Фразеологічна модель «не + дієслово + іменник у непрямому відмінку з обставиною або без» подається низкою ФО: *не витягнеш і копійки* – «хто-небудь надзвичайно скупий» [4, Т. I, с. 109], *не витягнеш (обцецьками) не вирвеш слова* – «хто-небудь не хоче або не любить говорити» [4, Т. I, с. 109], *і льоду (криги) серед (посеред) зими не випросиш* – «хто-небудь дуже скупий» [4, Т. I, с. 98].

14. Фразеологічна модель «не + дієслово в наказовому способі + іменник + прийменник + іменник»: *не клади пальця (палець) у рот (у зуби, на зуби)* – «1. Хто-небудь такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. 2. Хто-небудь уміє обстоювати свою думку, позицію, свій погляд і т. ін.» [4, Т. I, с. 378], *не приступайся (не приступай, не підходь)* – «дуже гордий, сердитий і т. ін.» [4, Т. II, с. 699].

15. Фразеологічна модель «хоч + дієслово в наказовому способі + іменник з прийменником»: *хоч до рани (до болячки, до зубів) клади (прикладай, притуляй), хоч у вухо бгай* – «зі сл. такий. Добрий, лагідний, податливий» [4, Т. I, с. 378], *хоч кіл (кілок, кілка, кола) на голові теши* – «уживається для характеристики нерозумної, впертої, настирливої людини» [4, Т. I, с. 183].

Фразеологічні моделі 2.12.–2.15. представлені лише українськими фразеологічними одиницями, німецьких фразеологізмів, які мають такі моделі, не виявлено.

В українській мові зафіксовано 24, у німецькій мові – 2 фразеологізми з прикметником у ролі стрижневого граматичного компонента. Такі фразеологічні одиниці співвідносні з якісними прикметниками як за семантикою, так і за граматичними власти-

востями, але вони не можуть утворювати ступені порівняння. Близькі до них за семантико-граматичними властивостями компаративні фразеологізми моделі «прикметник + компаратив». Основну частину ад'єктивних фразеологізмів складають фразеологічні одиниці, ад'єктивні ознаки яких не обумовлені морфологічними властивостями їхнього формально-граматичного центру. Це фразеологізми, граматичним центром яких є іменник (2 фразеологічні одиниці в українській мові), прислівник (1 фразеологічна одиниця в українській мові) та дієслово (67 фразеологічних одиниць в українській мові, 91 фразеологічна одиниця у німецькій мові). Різноманіття структурно-граматичної організації ад'єктивних фразеологізмів обумовлено досить широкими можливостями вираження атрибутивних відношень. Можливість утворення ад'єктивних фразеологізмів без прикметника пояснюється тим, що граматичні форми прикметника не виражають ніяких додаткових лексичних значень, крім узагальненого значення узгодженої ознаки [1, с. 131-133].

Висновки. Структурно-граматичний аналіз свідчить про значну подібність структурно-граматичної організації досліджуваних фразеологізмів в українській та німецькій мовах, проте українська мова характеризується більшою кількістю фразеологічних моделей. В обох мовах ад'єктивні фразеологічні одиниці мають різні способи вираження синтаксичних відношень та яскраво виражену образну семантику.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремнология / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
2. Німецько-український фразеологічний словник : у 2 т. / В. І. Гавриць, О. П. Пророченко – К. : Рад. Школа, 1981.
3. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
4. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – С. 529-980.
5. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. Д. Ужченко та ін.]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
6. Duden. Redewendungen. Band 11. Dudenverlag. – Mannheim, 2002. – 995 S. Duden. Redewendungen. Band 11. Dudenverlag. – Mannheim, 2002. – 995 S.

Тарануха Т. В. Структурно-семантические и грамматические характеристики адъективных фразеологических единиц, обозначающих черты характера человека в украинском и немецком языках

Аннотация. В предлагаемой статье осуществлен структурно-семантический и грамматический анализ адъективных фразеологизмов, обозначающих черты характера человека в украинском и немецком языках.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая модель, зависимость компонентов, переосмысленное значение, образность.

Taranukha T. Structural semantic and grammar analysis of adjectival phraseologisms to denote human character traits in the German and Ukrainian languages

Summary. The focus of this article is structural semantic and grammatical analysis of adjectival phraseologisms to denote human character traits in the German and Ukrainian Languages.

Key words: phraseological unit, phrasal verb model, dependence of the components, thinking over the meaning, figurativeness.